

УДК: 159.923.2.371.15

© Мірошник З.М., 2016 р.

orcid.org/0000-0002-3984-6009

dx.doi.org/10.5281/zenodo.44738

З.М. Мірошник
Педагогічний інститут ДВНЗ
«Криворізький національний університет»
м. Кривий Ріг

РОЛЬОВА СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ – СКЛАДОВА КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Проаналізовано рольову структуру особистості як складову компетентності майбутнього практичного психолога. Доведено, що рольова структура особистості практичного психолога характеризується певними специфічними сполученнями зазначених списків та репертуарів ролей, що забезпечують взаємодію різнорівневих якостей особистості та особливості їх динаміки

Ключові слова: особистість, рольова структура, роль, рівень інтеграції ролей, репертуар ролей, компетентність, практичний психолог

З.М. Мірошник

РОЛЕВАЯ СТРУКТУРА ЛИЧНОСТИ – СОСТАВЛЯЮЩАЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО ПРАКТИЧЕСКОГО ПСИХОЛОГА

Проанализирована ролевая структура личности как составляющая компетентности будущего практического психолога. Доказано, что ролевая структура личности практического психолога характеризуется некоторыми специфическими объединениями обозначенных списков и репертуаров ролей, обеспечивающих взаимодействие разноуровневых качеств личности и особенности их динамики.

Ключевые слова: личность, ролевая структура, роль, уровень интеграции ролей, компетентность, практический психолог.

Z.M. Miroshnyk

ROLE PERSONALITY STRUCTURE - IT MAKES COMPETENCE OF THE FUTURE PRACTICAL PSYCHOLOGISTS

We analyzed the role of the individual as a part of the structure of competence of the future practical psychologist. It is proved that the role of the practical psychologist personality structure characterized by some specific associations lined out lists and repertoire of roles that enable interaction of different levels of personal qualities and characteristics of their dynamics.

Keywords: personality, role structure, the role, the level of integration of roles, competence, practical psychologist.

На сучасному етапі розвитку суспільства підготовка фахівців в умовах вищого навчального закладу передбачає не лише високий рівень професіоналізму, а й обов'язково високий рівень здатності діяти вмотивовано, тобто компетентно. Адже саме компетентність виступає однією з найважливіших характеристик особистості сучасного фахівця. Розмаїття підходів, велика кількість дефініцій поняття «особистість» та її структури, свідчать з одного боку про актуальність даної проблеми для сучасної науки, а з іншого – про складність самого феномену.

Аналізуючи різні визначення особистості можна зробити висновок, що практично всі вони розкривають сторони одного і того ж цілісного явища (з конкретних позицій дослідника та автора теорії), розіходячись у поглядах за ступенем повноти, змісту та рівнів опису даного феномену. Ядром цього цілого є структура особистості, в якій узагальнюються найважливіші якості, компетентності та властивості індивіда і суб'єкта, а також ставлення особистості до навколишнього світу, до суспільного оточення і до інших людей [7; 8].

Психологічна структура особистості в різних теоріях представлена і описана по різному. У зарубіжній психології найбільш відомими і яскравими є: психоаналітична теорія З.Фрейда та його послідовників і учнів. Основні ідеї цієї теорії стосуються структури особистості і зводяться до того, що особистість виступає суто внутрішнім психологічним утворенням людини, яке складається з трьох частин. Головною (основною) частиною структури особистості є підсвідоме – Ід (у термінології З. Фрейда); середню частину структури він назвав Его (актуальна свідомість особистості); третя частина – Супер-Его (цінності людини).

Аналітична теорія К. Юнга, одного із учнів і послідовників З. Фрейда, відрізняється від психоаналізу включенням до структури особистості і колективного несвідомого, що складається з архетипів. Архетип – це колективно-успадковані форми сприймання і розуміння. Архетипічні форми можуть втілюватися у будь-якій архетипічній фігурі. До архетипічних фігур належать мати, батько, дитина, правитель, священик, лікар, учитель, герой, злочинець тощо.

Особистість у парадигмі А. Адлера цілісна і здатна до саморуху. Засновник індивідуальної психології А. Адлер здійснив припущення, що людська мотивація в основному представлена соціальними мотивами. Люди – це соціальні істоти. Вони співвідносять себе з іншими людьми, беруть участь у суспільній соціальній діяльності.

У теорії рис особистості (Г. Олпорта, Р. Кетелла) її структура представлена як взаємозв'язана система рис особистості. До найбільш відомих рис особистості вони відносять риси характеру людини. Проблемаю особистості та її структури опікуються і представники гуманістичної психо-

логії. Так, основним поняттям в теорії А. Маслоу є поняття «потреба». Внутрішня будова особистості, за А. Маслоу, являє собою упорядковану систему або ієрархію потреб, в якій верхню сходинку посідає головна, найбільш вагома для людини на даному етапі її життя потреба. Якщо людина являє собою високорозвинену особистість, то головною для неї стає потреба в самореалізації, що посідає найвищу сходинку в ієрархії потреб. В контексті сучасної психологічної теорії компетентності (Дж. Равен) такими характеристиками особистості виступають компоненти компетентності.

Представником когнітивного напрямку в психології особистості є Дж. Келлі, який у своїй теорії особистісних конструктів концентрує увагу на психологічних процесах, які дозволяють людям організувати та зрозуміти події, що відбуваються в житті, інтерпретувати й передбачити світ своїх переживань, щоб ефективно взаємодіяти з ними. Конструкт – це особливий спосіб тлумачення світу. Це особливий суб'єктивний засіб, сконструйований самою людиною, перевірений нею на практиці, який допомагає їй сприймати й розуміти оточуючу дійсність, прогнозувати й оцінювати події. Головна ознака конструкту – його біполярність. Вона обумовлена тим, що ми стверджуємо щось, водночас щось заперечуємо. Особистісні конструкти можуть формуватися та змінюватися в процесі життя людини. Кожна людина має свою унікальну систему міжособистісних конструктів у вигляді ієрархічно влаштованої системи.

Важливою, на наш погляд, у розумінні й аналізі структури особистості є теорія соціальних ролей Д. Міда. Суть цієї теорії витікає з того, що кожна людина в житті бере на себе і завжди відіграє певні соціальні ролі у взаємодії з іншими людьми. На думку психолога, засвоєними та вміло виконуваними людиною соціальними ролями визначається структура її особистості. Ролі, які людина частіше за інші бере на себе, в які вона поступово вживається настільки, що вони стають типовими (характерними) для неї, які вона виконує в різноманітних життєвих ситуаціях, і визначають людину як особистість.

Цікавим і перспективним, на наш погляд, є проект синтезу двох вимірів психологічної структури особистості, який здійснив відомий німецький психолог Ф. Лерш. Він запропонував поєднання соціально-психолого-індивідуального і діяльнісного планів особистості у вигляді двовимірної горизонтально-вертикальної схеми. Цей варіант побудови психологічної структури особистості підтримав свого часу і Г.С. Костюк. У зв'язку з тим, що особистість слід розглядати як складну систему, у якій диференціюються та інтегруються психологічні властивості, що розвиваються в кожному з нас під впливом соціальних факторів, здійснення окремих видів діяльності та спілкування з іншими людьми, видатний

український психолог вказує, що особистість можна вважати «системою систем» [4].

Основні вітчизняні психологічні школи особистості представлені концепціями Б. Ананьєва, Л. Божович, Л. Виготського, О. Ковальова, Г. Костюка, О. Леонтєва, В. Мерліна, В. М'ясищева, К. Платонова, С. Рубінштейна та ін..

Головною тенденцією розвитку психології особистості є реалізація структурного підходу, розробленого Б. Ананьєвим, за якого особистість розуміють як цілісне утворення, що містить в собі безліч взаємопов'язаних характеристик. У якості компонентів особистості Б. Ананьєв називає психічні процеси, стани, психічні та фізіологічні якості. На думку науковця, цілісність та унікальність особистості не відкидають, а передбачають наявність її особливої структури. У нашому дослідженні ми спиралися на одну з найбільш фундаментальних, диференційованих та обгрунтованих структур особистості, запропонованих Б. Ананьєвим [1]. Кожна людина як особистість проходить свій життєвий шлях, у межах якого відбувається соціалізація її як індивіда, формується соціальна зрілість. Структуру особистості автор відносить до суб'єктивних чинників, що впливають на стан особистості, динаміку її поведінки, процеси діяльності й усі види спілкування. Психолог уважав, що вивчення особистості починається з визначення її статусу, але вже при перетворенні власного статусу, залежно від соціальної спільноти, до якої вона належить. Саме на основі статусу і в постійному взаємозв'язку з ним будуються системи суспільних функцій – ролей, а також цілей і ціннісних орієнтацій особистості.

Л. Виготський зазначав: «Структурою прийнято називати такі цілісні утворення, які не складаються сумарно із окремих частин, являючи ніби їх агрегат, але самі визначають долю і значення кожної з них, що входять до їх складу, частин» [2].

К. Платонов запропонував концепцію динамічно-функціональної структури особистості, що вмщує такі підструктури: соціально обумовлену; спрямованості особистості; підструктуру досвіду; підструктуру індивідуальних форм відображення; біологічно обумовлену підструктуру.

О. Ковальов розглядає структуру особистості як взаємодію темпераменту, характеру, здібностей та спрямованості особистості. В. М'ясищев разом з психічними процесами, властивостями і станами вмщує в структурі особистості систему відношень. Систему відношень автор розглядає як системотворчий (структуроутворювальний) фактор. В. Мерлін структуру особистості змальовує як взаємозв'язок і організацію властивостей особистості, її симптомокомплексів (здібності, характер, спрямованість).

У сучасних роботах українських психологів П. Горностає, С. Максименка, Т. Хомуленко в структурі особистості знаходимо такий

психологічний компонент як психологічне здоров'я, потреба, рольова компетентність [3; 5]. На думку С. Максименка, структура виникає як втілення функції, як орган цієї функції; її виникнення в свою чергу призводить і до змін самих функцій. Отже, структура особистості тісно пов'язана з процесом її становлення і вона є одночасно умовою і фактором подальшого розвитку особистості. Структура являє собою цілісність, що включає в себе всі психічні (свідомі і несвідомі) і непсихічні складові особистості. Але вона – не є їх проста сума, а становить нову особливу якість, форму існування психіки людини. Це – особлива упорядкованість, новий синтез [5, 172].

У психологічній науці спроби формування базових системних засад побудови цілісної психологічної структури об'єднано у три аналітичних напрями: соціально-психолого-індивідуальний, діяльнісний та генетичний.

Метою статті є аналіз теоретичних аспектів рольової структури особистості, а також розкриття особливостей того, що рольова структура особистості постає невід'ємною складовою компетентності сучасного фахівця.

Аналіз численних вітчизняних і зарубіжних концепцій особистості засвідчує відсутність єдиної загально визнаної структури особистості, як і єдиного загально визнаного її трактування. У сучасній психологічній науці існує величезне розмаїття поглядів науковців на структуру особистості, а також різноманітні, об'єднані цим терміном концепції і відповідні до них теорії, що визначають методологію вивчення особистості з позиції конкретної концепції.

У контексті нашого обговорення це професійна компетентність практичного психолога, що впливає на виконання його функціонально-професійних, психологічних та соціальних ролей. Позиція особистості (практичного психолога) як суб'єкта суспільної поведінки та різноманітної соціальної (психологічної) діяльності являє собою складну систему відношень особистості практичного психолога, його установок, його цілей та цінностей. Усе це розмаїття суб'єктивних якостей реалізується у визначеному комплексі суспільних функцій, репертуарі (переліку) соціальних ролей, що виконує фахівець у заданих соціальних ситуаціях розвитку.

У контексті нашої статті важливим є зауваження Б. Ананьева про те, що із величезної кількості соціальних ролей, установок та ціннісних орієнтацій лише деякі входять до структури особистості, а саме: темперамент, здібності, задатки, мотивація, спрямованість, характер, воля, почуття, - а також ціла низка особистісних характеристик: статус, соціальні ролі, мотивація поведінки, ціннісні орієнтації, структура і динаміка взаємин, що

визначають світогляд, життєву позицію, суспільну поведінку та основні тенденції розвитку особистості.

Отже, вищезазначене дозволяє дійти висновку про те, що лише за умови вивчення динамічних тенденцій особистості практичного психолога (потреби, мотиви, інтереси, бажання, цінності, ідеали, компетентності тощо) – те, чого вона бажає, що для неї важливо, до чого вона прагне, можна зрозуміти й пояснити зміст виконуваних нею ролей, її соціальний та професійний статус, рольову позицію, яку він (практичний психолог) посідає в процесі власної професійної діяльності.

Таким чином, статус, ролі та ціннісні орієнтації утворюють первинний клас особистісних якостей, що інтегруються певною структурою особистості. Саме ці особистісні характеристики визначають особливості мотивації поведінки, структуру суспільної поведінки, що утворюють нібито вторинний клас особистісних якостей. Найвищим інтегрованим ефектом взаємодії первинних та вторинних особистісних якостей є характер і здібності людини. Враховуючи стратегічну організацію поведінки людини, у структуру особистості надзвичайно важливо включити інтелект та волю, об'єднавши їх з усією мотивацією поведінки особистості (Б. Ананьєв).

Поняття «рольова структура особистості» можна розглядати у широкому сенсі, як макроструктуру, як складне інтегральне утворення всієї структури особистісних якостей заданої системи, що об'єднує в собі: професійно важливі якості індивіда (соціальний інтелект); суб'єкта професійної діяльності (індивідуальний стиль діяльності фахівця) та власне особистісні якості індивіда (якості, що характеризують потребнісно-мотиваційну сферу особистості практичного психолога, її спрямованість, соціальний статус, функціонально професійні ролі, що визначають активну життєву позицію фахівця, його світогляд).

У даному контексті поняття особистість конкретизоване поняттям, що фіксує соціальні риси людини (Б. Ананьєв, Л. Анциферова, О. Ковальов, Г. Костюк, О. Леонт'єв, Д. Леонт'єв, С. Максименко, В. Мерлін, П. Горностай, З. Мірошник, А. Петровський, К. Платонов, В. Рибалка).

Майже у всіх визначеннях особистості підкреслюється її суспільна природа та включеність у ту чи іншу систему соціальних взаємин. Люди доволі часто, відповідаючи на питання «Хто я?», описують свої ролі у стійких системах стосунків з іншими людьми: «мама», «дружина», «батько», «син», «донька», «студент», «фахівець», «партнер» тощо. Соціальна роль як елемент структури особистості задається тим, що потрапивши в певну систему стосунків з іншими людьми в тій або іншій якості, людина зіштовхується з певними вимогами, які обов'язково висувуються й тому,

хто опиняється в цьому місці, з системою очікувань, що в даній ситуації вона буде поводитися певним чином (Т. Шибутані).

Починаючи з раннього дитинства, особистість у процесі соціалізації отримує від оточуючих людей певні знання про зміст різних ролей. Свого часу В. Мерлін зазначав, що дитина вперше починає ставати особистістю тоді, коли починає гратися в рольові ігри. У концепції особистості, яку розробив В. Мерлін, зазначається, що своєрідність особистості виявляється не лише в її індивідуальних особливостях, але і в соціальній типовості.

Отже, автор розглядає всю сукупність індивідуальних якостей людини як велику ієрархічну саморегулюючу систему, яку він назвав «інтегрально індивідуальністю». Ця динамічна система забезпечує пристосування організму до середовища. У ній науковець відокремлює три ієрархічні рівні: система індивідуальних якостей організму, що містить біохімічні, загальносоматичні та нейродинамічні підсистеми; система індивідуальних психічних якостей, що об'єднує психодинамічні та психічні якості особистості; система соціально-психологічних індивідуальних якостей, що містить в собі: соціальні ролі в соціальній групі й колективі та соціальні ролі в соціально-історичних спільнотах. Третя підсистема в даній схемі є, на нашу думку, важливим моментом щодо побудови моделі рольової структури особистості, який визначає індивідуальний стиль професійної діяльності практичного психолога. Завдяки засвоєнню індивідуального стилю діяльності підвищується її ефективність, підсилюється позитивна мотивація, зміцнюється особистісний статус, відбувається засвоєння цілої низки соціальних та професійних ролей.

Найближче до визначення поняття «рольова структура особистості» у своїх тлумаченнях та поглядах дійшов Д. Мід, який зазначав, що людина знаходиться у постійній взаємодії з суспільством, людина – це модель тих міжособистісних відношень, які найбільш часто повторюються у її житті. Він довів, що у спілкуванні з різними людьми суб'єкт відіграє різні ролі, його особистість являє собою свого роду об'єднання різноманітних ролей, які вона постійно на себе приміряє, при чому мовлення має найважливіше значення.

У сучасній психології існує багато концепцій, що розкривають поняття ролі. Визначені його різноманітні аспекти. Т. Парсонс, оперуючи поняттям роль, прагне довести, що вона є основою не менш як трьох рівнів інтеграції – психологічного, соціального та культурного, являючи собою канал, де властивості та стани окремої особистості впливають на функціонування різних суспільних та культурних систем. Дж. Морено під роллю розуміє процес створення структури всієї людської поведінки, що визначається впливом малих груп. Використовуючи аналогії із світом театру, Дж. Морено підкреслював важливість для особистісної сутності ім-

провазацийно-творчого компоненту. Роль сприяє розкриттю спонтанних вільних дій людини, зумовлених її індивідуально-психічними властивостями. На думку Дж. Морено, програвання ролі є умовою об'єднання зі світом, виявленням не лише індивідуального, але й колективного, традиційного в особистості. Роль – це коло функцій, видів поведінки, що підходять для даного члена групи та реалізуються в даному контексті. З розвитком групи виникають різні групові ролі. Для опису міжособистісної поведінки в групі застосовується широкий перелік стереотипних ролей (К. Рудестам).

Зважаючи на те, що компетентність включає в себе не тільки здібності, а й внутрішню мотивацію, особистісні цінності, інтелект та вмотивовану здатність діяти на високому рівні, які можна використати і для характеристики компонентів рольової структури (моделей поведінки), ми акцентуємо увагу на рольовій структурі особистості як визначальному чиннику фахової компетентності практичного психолога.

Як нам видається, рольова структура особистості – це не тільки рольовий набір, рольовий список або репертуар, що складається із соціальних ролей, це специфічне цілісне утворення, що об'єднує різноманітні групи ролей (соціальні, психологічні, професійні, особистісні тощо) відповідно до рольової позиції, статусу та рольової компетентності практичного психолога.

Ми передбачаємо, що рольова структура особистості як складова компетентності кваліфікованого практичного психолога характеризується певними специфічними сполученнями ролей (моделей поведінки), що забезпечують взаємодію якостей (особистісних та професійних) сучасного фахівця, компонентів компетентності як характеристики здібностей особистості та особливостей їх взаємодії та динаміки.

Література

- 1.Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г.Ананьев. — СПб.: Питер, 2001. — 339 с.
- 2.Выготский Л.С. История развития высших психических функций: [собр. соч. в 6-ти тт.] / Л.С. Выготский. — М.: Педагогика, 1983. — Т.3. – 366 с.
- 3.Горностаев П.П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П.П. Горностаев. — К.: Интерпресс ЛТД, 2007. — 312с.
- 4.Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк; [за ред. Л.М. Проколенко]. — К.: Рад. шк., 1989. — 608 с.
- 5.Максименко С.Д. Психологія особистості: [підруч. для студ. вищих навч. закладів] / С.Д. Максименко, К.С. Максименко, М.В. Папуча; [за ред. С.Д. Максименка]. — К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2007. — 297 с.

6. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Равен Дж.; пер. с англ. — М.: «Когито-Центр», 2002. — 396 с.

7. Хомуленко Б.В. Шляхи та засоби розвитку рольової структури особистості психолога / Б.В. Хомуленко // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць / За заг.ред. С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. — Т.2. — Вип. 2.12(103). — Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2014. — С. 184-191.

8. Хомуленко Т.Б. Розвиток організаторських здібностей як компетентності майбутнього спеціаліста: діяльнісний підхід / Т.Б. Хомуленко, А.В. Поденко // Психологія професійної безпеки: технології конструктивного самозбереження особистості: колективна монографія / [за ред. проф. Ж. Вірної]. — Луцьк: Вежа-Друк, 2015. — С. 421-440.